

УДК 347.44

ВИНИКНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ НА ПІДСТАВІ ЗАПОВІТУ ТА ЗАПОВІДАЛЬНОГО ВІДКАЗУВАННЯ

Бутрин Н.С., к. ю. н.,
викладач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена загальнотеоретичній характеристиці правових категорій «заповіт», «заповідальне відказування», а також правовій оцінці чинного законодавства України, яке регулює порядок здійснення спадкування майна (корпоративних прав). Автором окреслено деякі проблемні аспекти, які існують у чинному законодавстві України та запропоновано внесення певних змін.

Ключові слова: заповіт, заповідальне відказування, спадкування, учасник товариства, спадкоємець, спадщина, правонаступник, заповідач, правочин, майно, корпоративні права, правоможності.

Статья посвящена общетеоретической характеристике правовых категорий «завещание», «завещательное отказывание», а также правовой оценке действующего законодательства Украины, которое регулирует порядок осуществления наследования имущества (корпоративных прав). Автором очерчено некоторые проблемные аспекты, которые существуют в действующем законодательстве Украины и предложено внесение определенных изменений.

Ключевые слова: завещание, завещательное отказывание, наследование, участник общества, наследник, наследство, правопреемник, завещатель, сделка, имущество, корпоративные права, правомочности.

Bytrun N.S. AN ORIGIN OF CORPORATE LAWS IS ON FOUNDING OF TESTAMENT AND TESTAMENTARY REFUSE

The article is devoted general theoretic description of legal categories “testament”, “testamentary refuse”, and also to the legal estimation of current legislation of Ukraine, which regulates the order of realization of inheritance of property (corporate rights). By an author outlined some problem aspects which exist in the current legislation of Ukraine and bringing of certain changes is offered.

Key words: testament, testamentary refuse, inheritance, participant of society, heir, inheritance, legal successor, testator, transaction, property, corporate rights, competence.

Постановка проблеми. Заповіт – це окремий вид одностороннього правочину, укладення та виконання якого є частиною процедури спадкування. Цей вид правочину як підстава для виникнення та припинення корпоративних прав має значні особливості щодо зобов'язально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, предметом заповіту можуть бути корпоративні права. Як правило, спадкодавець у момент складення заповіту бажає передати спадкоємцям після смерті частину створеного ним бізнесу. Він своєю участю розвиває підприємство, тому його мета полягає в тому, щоб у майбутньому учасниками товариства були спадкоємці. Таким чином, останні мають безпосереднє відношення до товариства, ніж будь-яка третя особа, яка набуває частку на підставі правочинів, зокрема договору купівлі-продажу чи міни. Навіть у договорі дарування корпоративних прав, на укладення якого згоди інших учасників не вимагається (а також відсутнє переважне право), зі сторони обдаровуваного може бути не лише родич цього учасника, а й будь-яка інша особа, яка ні родинними, ні жодними іншими зв'язками з учасником чи товариством не пов'язана. Водночас спадкоємці (щодо набуття корпоративних прав) опиняються в гіршій ситуації, ніж названі особи, оскільки для набуття статусу нового учасника товариства необхідна згода інших учасників, а для набувача корпоративних прав за іншими правочинами такої згоди не вимагається.

Відповідно до ч. 5 ст. 147 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) частка в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом цього товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших його учасників [1]. Згідно із ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства», якщо правонаступник (спадкоємець) відмовляється від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або товариство відмовляється приймати до нього правонаступника (спадкоємця), йому видається в грошовій або натуральній формі частка в майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі, вартість якої визначається на день реорганізації або ліквідації (смерті) учасника [2].

Слушна позиція науковця С. Томчишена про те, що будь-якої юридичної логіки позбавлені встановлення стосовно правонаступників (спадкоємців) переважного права на вступ до товариства та необхідність прийняття рішення про відмову або прийняття їх до товариства, а також відсутність таких вимог стосовно осіб, які набувають право на частку в статутному фонді (капіталі) товариства з інших підстав, зокрема в результаті її придбання за договором купівлі-продажу, дарування тощо [3, с. 21].

За договором учасники товариства мають право скористатися переважним правом ку-

півлі-продажу частки. Якщо учасники товариства не скористаються таким правом, то вони зобов'язані прийняти нового власника корпоративних прав до складу товариства. Таким чином, вони виконують роль своєрідних «статистів», від волі яких перехід корпоративних прав до нового власника не залежить. У разі, якщо загальні збори товариства приймають рішення про відмову або взагалі не розглядають цього питання в порядку денному, то такі дії загальних зборів цього товариства фактично суперечать законодавству, а набувач корпоративних прав (оскільки він поки не є власником) може звернутися до суду з позовом про зобов'язання учасників до вчинення відповідних дій.

Вартим уваги є питання про те, чому законодавець не передбачив для нових власників корпоративних прав, які набувають їх на підставі договору купівлі-продажу, міни, правила вступу до товариства лише за згодою інших учасників, тоді як для спадкоємців воно закріплено.

З огляду на таку позицію виникає питання про те, чи потребує змін положення чинного законодавства України, зокрема ч. 5 ст. 147 ЦК України. Вважаємо, що такої потреби немає, оскільки норма цієї статті має диспозитивний характер. Учасники товариства під час затвердження статуту вправі самостійно визначати майбутню долю їхньої частки після смерті кожного з них. Отже, якщо вони встановили правило обов'язкової згоди інших учасників товариства на вступ нових під час правонаступництва (спадкуванні), то це їхнє право.

Водночас концепції корпоративних прав як єдино можливого предмета правочинів суперечить право інших учасників відмовити спадкоємця у прийнятті до товариства (закріплене в ст. 55 Закону України «Про господарські товариства»). Так, якщо від волі інших учасників залежить прийняття до товариства нових, які вважаються спадкоємцями корпоративних прав за заповітом, то предметом заповіту є частка в майні, а не корпоративні права. Проте це не так, оскільки наша позиція ґрунтується на тому, що предметом заповіту, а також будь-якого іншого правочину є корпоративні права загалом, тобто сукупність майнових, немайнових та організаційних прав.

Тому вважаємо нелогічною законодавчо закріплену залежність прийняття спадкоємця до складу товариства від згоди інших учасників. На нашу думку, спадкодавець самостійно визначає долю майна, що є предметом заповіту, а будь-яке подальше узгодження з іншими особами є прямим порушенням принципу свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Хоча в цьому разі існуватиме ймовірність, що спадкоємець, який автоматично стає учасником товариства, може не брати участі в діяльності цього товариства та своїми діями не сприяти його розвитку. Проте аналогічні ризики виникають під час відчуження корпоративних прав на підставі договорів міни, купівлі-продажу, дарування тощо.

Крім порушення основоположного принципу свободи договору, простежуємо відсут-

ність системного підходу до правового регулювання однорідних правочинів. Мається на увазі, що до одних правочинів із відчуження корпоративних прав (договір дарування, міни тощо) обмеження не застосовуються, а щодо інших, зокрема заповіту, вони законодавчо закріплені.

Отже, порядок спадкування корпоративних прав за заповітом необхідно змінювати шляхом скасування обов'язкової згоди учасників на прийняття до складу товариства з таких причин:

1) існуюча в зазначеному законі необхідність згоди учасників на прийняття спадкоємця суперечить концепції корпоративних прав як єдиного предмета правочинів щодо відчуження цих корпоративних прав;

2) порушується принцип свободи договору, закріплений у цивільному законодавстві України;

3) безсистемне регулювання однорідних правочинів (щодо набуття корпоративних прав на підставі правочину);

4) нехтування волею спадкодавця суперечить основоположній zasadі цивільного права – пріоритету приватноправових інтересів над публічними.

Вважаємо, що прийняття спадкоємців до складу товариства має бути обов'язковим без погодження з його учасниками. Натомість пропонуємо вилучити категорію «спадкоємці» із ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства». Відповідно, цю норму пропонуємо подати в такій редакції: «За відмови правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або відмові товариства в прийнятті до нього правонаступника йому видається в грошовій або натуральній формі частка в майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі (спадкодавцю), вартість якої визначається на день реорганізації або ліквідації (смерті) учасника».

Аналізуючи заповіт як підставу для виникнення та припинення корпоративних прав, слід також врахувати таку особливість заповіту, як можливість укладення його з умовою. Законодавством України не закріплено жодних вимог, які б обмежували заповідача у формулюванні умови в заповіті. Основним у цьому разі вважаємо те, щоб така умова не суперечила загальним засадам цивільного законодавства.

Досліджуючи окреслену проблематику, можна припустити, що заповідач може в умові висловити певні побажання щодо розпорядження чи здійснення корпоративних прав. С. Фурса пропонує на законодавчому рівні закріпити можливість позбавити спадкоємців права вести справи товариства за волевиявленням заповідача (ч. 1 ст. 122 ЦК України). На думку дослідника, таке волевиявлення заповідача, по-перше, може бути наявним у заповіті та має враховуватися іншими учасниками корпоративного підприємства під час вирішення питання про допуск до участі в управлінні цим підприємством спадкоємця. По-друге, це волевиявлення заповідача може відображати також певну умову, наприклад, до досягнення означеного віку спадкоємця

не допускається до участі в управлінні підприємством [4, с. 264].

Отже, слід заперечити перше твердження, оскільки наголошуємо на тому, що корпоративні права є сукупністю майнових, організаційних і немайнових прав, які не можна розмежовувати через їхню особливу корпоративну природу. Неможливо на підставі правочину передати частину правоможностей, позбавивши особу інших (права на управління). З огляду на це вважаємо, що така умова в заповіті є неможливою.

Іншу правоможність, зокрема обмеження права на управління тимчасово, вважаємо допустимою. Проте щодо цього також можуть виникнути певні питання. Розглянемо випадок, коли за заповітом успадковуються 50% і більше корпоративних прав товариства. У такій ситуації товариство неспроможне функціонувати, оскільки жодні рішення загальні збори прийняти не можуть, тому що вони не будуть повноважними.

На думку С. Фурси, заповідач, який є повним учасником командитного товариства, вправі обумовити в заповіті, якщо інше не встановлено в статуті підприємства, що спадкоємець не може отримати одночасно компенсацію загалом за належну йому за правом спадкування частку в цьому командитному товаристві. Науковець має на увазі можливість, якщо це передбачене засновницьким договором (статутом), не вводити спадкоємців до складу повних учасників, а залишати належну їм компенсацію в підприємстві як вклад [4, с. 264].

Щодо цієї позиції варто зазначити, що в теорії корпоративного права така трансформація учасника корпоративного права є невідомою. Фактично пропонується надати право заповідачу вирішувати ті питання, які є винятковою компетенцією загальних зборів товариства. На нашу думку, це не є допустимим, оскільки не можна підмінити волю загальних зборів товариства волею спадкодавця. До того ж могла б виникнути безвихідна ситуація в разі спадкування половини та більше корпоративних прав. Відповідно до ч. 3 ст. 135 ЦК України сукупний розмір вкладів вкладників не має перевищувати 50% від складеного капіталу повного товариства [1]. У разі закріплення пропонованого правила може виникнути ситуація, коли через видозміну частки повного товариша на вклад вкладника сукупний розмір вкладів перевищить 50% від складеного капіталу.

Заповіт порівняно з іншими правочинами, що є підставою для набуття та припинення корпоративних прав, має певну особливість. У спадковому праві зазначено про можливість спадкодавця для спадкоємців передбачити виконання заповідального відказування. Заповідальне відказування – це покладення на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого зобов'язання на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимагати його виконання. З'ясуємо, чи можливе виникнення корпоративних прав або їхньої частини за заповідальним відказуванням і чи немає суперечностей між правовими нормами про заповідальне

відказування та правовими нормами, що регулюють порядок виникнення та припинення корпоративних прав.

У науковій літературі поширена думка, що корпоративні права можуть бути залишені у власності одного зі спадкоємців із правом на довічне отримання дивідендів в інших спадкоємців, тобто за заповідальним відказуванням [4, с. 263].

Відповідно до ч. 1 ст. 1238 ЦК України предметом заповідального відказування може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що належить чи ні до складу спадщини [1]. Розтлумачивши зміст цієї норми, доходимо висновку, що заборони щодо передання корпоративних прав на підставі заповідального відказування немає, оскільки поняття цих прав охоплюється поняттями речей та майнових прав. Передання корпоративних прав також не буде порушенням переважних прав інших учасників, оскільки заповідальне відказування – це воля заповідача щодо того, набуде особа корпоративних прав у статусі спадкоємця на підставі заповіту чи в статусі відказоодержувача на підставі заповідального відказування.

Щодо зазначеної в цих джерелах можливості передати на підставі заповідального відказування право на отримання дивідендів виникають певні сумніви. Відстоюючи позицію неможливості розмежування корпоративного права, вважаємо, що передача права на дивіденди без відчуження решти правоможностей власника є неможливою. Крім того, якщо припустити таку можливість, то виникнуть питання щодо статусу такого відказоодержувача (тобто в статусі кого він би користувався та розпоряджався дивідендами), оскільки він не є учасником корпоративних правовідносин. Незрозумілою є також думка з приводу того, до кого звертатиметься відказоодержувач у разі порушення його прав унаслідок невиконання дивідендів: до товариства чи до спадкоємця, на якого було покладено заповідальне відказування. Не заперечуючи можливості отримувати дивіденди відказоодержувачем, вважаємо, що вимагати дивіденди останній має право не в товариства, а в учасника.

Висновки. Таким чином, спадкоємець зберігає сукупність правоможностей, що передбачені його корпоративним правом, а в разі невиконання дивідендів відказоодержувачу позов пред'являтиме останній до спадкоємця, який набув цих корпоративних прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України № 435-VI від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Про господарські товариства : Закон України № 1576-XII від 19 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
3. Томчишен С.В. Набуття права участі у товаристві з обмеженою відповідальністю / С.В. Томчишен // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2008. – № 6. – С. 19–22.
4. Фурса С.Я. Спадкове право. Нотаріат. Адвокатура. Суд : [наук.-практ. посіб.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін. – К. : Вид. Фурса С.Я. : КНТ, 2007. – 1216 с.